

Bill Bryson

[illegible]

ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
1 Η ΧΡΟΝΙΑ	17
2 Ο ΤΟΠΟΣ	45
3 ΤΟ ΧΟΛ	65
4 Η ΚΟΥΖΙΝΑ.....	93
5 ΛΑΝΤΖΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΗ ΤΡΟΦΙΜΩΝ	117
6 Ο ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΥ	147
7 ΤΟ ΣΑΛΟΝΙ.....	179
8 Η ΤΡΑΠΕΖΑΡΙΑ	215
9 ΤΟ ΚΕΛΑΡΙ	249
10 Ο ΔΙΑΔΡΟΜΟΣ.....	275
11 ΤΟ ΓΡΑΦΕΙΟ	307
12 Ο ΚΗΠΟΣ	329
13 ΤΟ ΔΑΜΑΣΚΗΝΙ ΔΩΜΑΤΙΟ	369
14 ΟΙ ΣΚΑΛΕΣ	397
15 Η ΚΡΕΒΑΤΟΚΑΜΑΡΑ	413
16 ΤΟ ΜΠΑΝΙΟ	443
17 Η ΓΚΑΡΝΤΑΡΟΜΠΑ	481
18 ΤΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΔΩΜΑΤΙΟ	517
19 Η ΣΟΦΙΤΑ.....	553
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	579
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	581

1

Η ΧΡΟΝΙΑ

I

Το φθινόπωρο του 1850, στο Χάιντ Παρκ του Λονδίνου, ανεγέρθηκε μια πραγματικά ξεχωριστή κατασκευή: ένα τεράστιο θερμοκήπιο από σίδηρο και γυαλί, που κάλυπτε επιφάνεια 77 στρεμμάτων και μέσα του μπορούσαν να χωρέσουν έως και τέσσερις καθεδρικοί του Αγίου Παύλου. Στο σύντομο διάστημα της ύπαρξής του, αποτέλεσε το μεγαλύτερο κτίσμα στον πλανήτη. Γνωστό ως το Παλάτι της Μεγάλης Έκθεσης των Έργων της Βιομηχανίας Όλων των Εθνών, ήταν απaráμιλλα μεγαλοπρεπές, κάτι που οφειλόταν, συν τοις άλλοις, στο πόσο ξαφνικά εμφανίστηκε, πόσο απίστευτα γυάλινο ήταν, πόσο θαυμαστά και απρόσμενα δημιουργήθηκε. Ο Ντάγκλας Τζέρολντ, ένας αρθρογράφος του εβδομαδιαίου περιοδικού *Punch*, το βάφτισε «Κρίσταλ Πάλας», και η ονομασία αυτή καθιερώθηκε.

Οικοδομήθηκε μέσα σε ένα διάστημα μόλις πέντε μηνών. Το γεγονός πως οικοδομήθηκε αποτελούσε από μόνο του ένα θαύμα. Λιγότερο από έναν χρόνο πριν ολοκληρωθεί, η ιδέα της δημιουργίας του δεν είχε καν συλληφθεί. Η έκθεση για τους σκοπούς της οποίας δημιουργήθηκε ήταν το όνειρο ενός δημόσιου υπαλλήλου ονόματι Χένρι Κόουλ: ο μόνος άλλος λόγος για τον οποίο το όνομά του θα έμενε στην ιστορία ήταν ότι εφνύρε τις χριστουγεννιάτικες κάρτες (ως μέσο ενθάρρυνσης

του κόσμου να χρησιμοποιεί το ταχυδρομείο με κόστος μόλις μιας πέννας). Το 1849, ο Κόουλ είχε επισκεφτεί την Έκθεση του Παρισιού –μια τοπική εκδήλωση στην οποία είχαν προσκληθεί μόνο γάλλοι κατασκευαστές–, και από εκεί άντλησε την ιδέα να επιχειρήσει κάτι παρόμοιο, αλλά πολύ τρανότερο, στην Αγγλία. Διήγειρε σε πολλά γνωστά ονόματα της εποχής, όπως ο πρίγκιπας Αλβέρτος, τον ενθουσιασμό για τη διοργάνωση μιας Μεγάλης Έκθεσης, και στις 11 Ιανουαρίου του 1850 πραγματοποιήθηκε η πρώτη συνάντησή τους για να συζητηθεί το ενδεχόμενο εγκαινιασμού της την 1η Μαΐου του επόμενου έτους. Αυτό τους έδινε ένα διάστημα σχεδόν δεκαέξι μηνών ώστε να σχεδιάσουν και να χτίσουν το μεγαλύτερο οικοδόμημα που είχε ποτέ οραματιστεί ο ανθρώπινος νους, να προσελκύσουν και να εγκαταστήσουν δεκάδες χιλιάδες εκθέματα από κάθε γωνιά του πλανήτη, να εξοπλίσουν εστιατόρια και αποχωρητήρια, να προσλάβουν προσωπικό, να ρυθμίσουν την ασφάλιση και την αστυνομική προστασία, να εκτυπώσουν διαφημιστικά και ένα σωρό άλλα μικροπράγματα, και όλα αυτά σε μια χώρα που σε καμία περίπτωση δεν είχε πειστεί είτε ότι ήθελε είτε ότι όφειλε να φιλοξενήσει ένα τόσο δαπανηρό και μεγαλεπήβολο συμβάν. Επρόκειτο για μια εμφανώς μη πραγματοποιήσιμη φιλοδοξία, και στη διάρκεια αρκετών από τους επόμενους μήνες απέτυχαν εμφανώς να την υλοποιήσουν. Στον ανοιχτό διαγωνισμό που διοργανώθηκε, υποβλήθηκαν 245 σχέδια για τον χώρο που θα φιλοξενούσε την έκθεση. Και τα 245 απορρίφθηκαν ως μη ρεαλιστικά.

Αντιμέτωπη με την καταστροφή, η επιτροπή έκανε κάτι που συχνά επιχειρούν οι επιτροπές σε ανάλογα απελπιστικές συνθήκες: ίδρυσε μια υποεπιτροπή με έναν ακόμα πιο εντυπωσιακό τίτλο. Η Οικοδομική Επιτροπή του Βασιλικού Διορισμού για τη Μεγάλη Έκθεση των Έργων της Βιομηχανίας Όλων των Εθνών αποτελούνταν από τέσσερις άντρες –τον Μάθιου Ντίγκμπι Ουάιιατ, τον Όουεν Τζόουνς, τον Τσαρλς Ουάιλντ και τον μεγάλο μηχανικό Ίζαμπαντ Κίνγκντομ Μπρουνέλ–, και μοναδικός της στόχος ήταν να εμπνευστεί ένα αρχιτεκτονικό σχέδιο αντάξιο της μεγαλύτερης έκθεσης στην ιστορία, τα εγκαίνια της οποίας απείχαν πια μόλις δέκα μήνες, με έναν προϋπολογισμό ψαλιδισμένο και περιορισμένο. Από τα τέσσερα μέλη της υποεπιτροπής αυτής, μόνο ο νεαρός

Ουάιατ είχε σπουδάσει αρχιτεκτονική, αλλά ακόμη δεν είχε προλάβει να χτίσει τίποτα· στο τότε στάδιο της καριέρας του, έβγαζε τα προς το ζην συγγράφοντας. Ο Ουάιλντ ήταν ένας μηχανικός του οποίου η εμπειρία περιοριζόταν σε καράβια και γέφυρες. Ο Τζόουνς ήταν διακοσμητής εσωτερικών χώρων. Ο Μπρουνέλ ήταν ο μόνος ανάμεσά τους που διέθετε εμπειρία σε πρότζεκτ τόσο μεγάλης κλίμακας. Επρόκειτο για μια πραγματική ιδιοφυΐα, αλλά προκαλούσε ανησυχία το γεγονός πως πάντα χρειαζόταν τεράστιες χρονικές παρατάσεις και ενέσεις μετρητών μέχρι να βρει το σημείο ισορροπίας ανάμεσα στα μεγαλόπνοα σχέδιά του και τους περιορισμούς που επέβαλλε σε αυτά η πραγματικότητα.

Η κατασκευή που εμπνεύστηκαν οι τέσσερις αυτοί άνδρες ήταν μάλλον αξιοθρήνητη. Ένα τεράστιο, χαμπλοτάβανο, σκοτεινό κτίσμα, ζοφερό, με όλη τη χάρη και τη γοητεία ενός σφαγείου, έμοιαζε με κάτι που είχε σχεδιαστεί βιαστικά από τέσσερις άντρες που ποτέ δεν προσπάθησαν να συνεργαστούν μεταξύ τους. Το κόστος ήταν σχεδόν ανυπολόγιστο, αλλά ούτως ή άλλως το έργο φάνταζε μη πραγματοποιήσιμο. Η κατασκευή του θα απαιτούσε γύρω στα τριάντα εκατομμύρια τούβλα, και δεν υπήρχε καμιά εγγύηση πως αυτός ο αριθμός μπορούσε καν να βρεθεί, για να μην πούμε τίποτα για την τοποθέτησή τους, εντός των διαθέσιμων χρονικών περιθωρίων. Το όλο δημιούργημα θα στεφανωνόταν από τη συνεισφορά του Μπρουνέλ: έναν σιδερένιο θόλο διαμέτρου 65 μέτρων – στοιχείο εντυπωσιακό, χωρίς αμφιβολία, αλλά μάλλον αταίριαστο σε ένα μονώροφο οικοδόμημα. Κανείς δεν είχε δημιουργήσει ποτέ μια τόσο μεγάλη σιδερένια κατασκευή, και εννοείται πως ο Μπρουνέλ δεν μπορούσε να αρχίσει τα μαστορέματα και την ανέγερσή της μέχρις ότου ολοκληρωνόταν πρώτα το κτίριο – κι όλα αυτά έπρεπε να συμβούν μέσα σε δέκα μήνες, για μια εκδήλωση που θα διαρκούσε λιγότερο από έξι μήνες. Το πώς θα γκρεμιζόταν έπειτα, και το τι θα γινόταν ο σιδερένιος θόλος και τα εκατομμύρια των τούβλων, ήταν ερωτήματα που κανείς δεν έσπευδε να απαντήσει.

Στο μέσον αυτής της εξελισσόμενης κρίσης εμφανίστηκε ως από μηχανής θεός ο ψυχραιμος Τζόζεφ Πάξτον, επικεφαλής κηπουρός του Τσάτσουερθ Χάους, της κύριας κατοικίας του δούκα του Ντέβονσαϊρ (η οποία, παρεμπιπτόντως, βρισκόταν στο Ντέρμπισαϊρ). Ο Πάξτον ήταν

πολύ ξεχωριστή περίπτωση ανθρώπου. Γεννημένος στο Μπέντφορντσαϊρ το 1803, γόνος μιας φτωχικής αγροτικής οικογένειας, στάλθηκε να εργαστεί ως μαθητευόμενος κηπουρός σε ηλικία δεκατεσσάρων ετών, αλλά ξεχώρισε τόσο πολύ τα επόμενα έξι χρόνια, που τοποθετήθηκε επικεφαλής ενός πειραματικού δενδροκομείου για λογαριασμό της περίφημης νεοϊδρυθείσας Κηπουρικής Εταιρείας (που σύντομα θα μετονομαζόταν σε Βασιλική Κηπουρική Εταιρεία) στο δυτικό Λονδίνο – ένα πόστο με τεράστιες ευθύνες για κάποιον που ουσιαστικά ήταν ακόμη παιδί. Εκεί, μια μέρα, άρχισε να συζητά με τον δούκα του Ντέβονσαϊρ, στον οποίο ανήκε το γειτονικό Τσίζικ Χάους κι επιπλέον ένα μάλλον σεβαστό τμήμα γης στις υπόλοιπες Βρετανικές Νήσους – σχεδόν 810.000 στρέμματα παραγωγικών αγροκτημάτων, που ανήκαν σε επτά μεγαλοπρεπείς επαύλεις. Ο δούκας συμπάθησε αμέσως τον Πάξτον, όχι τόσο επειδή ο τελευταίος επέδειξε κάποια ιδιαίτερη εξυπνάδα, αλλά επειδή μιλούσε δυνατά και καθαρά. Ο δούκας ήταν βαρβάρος κι ως εκ τούτου εκτιμούσε ιδιαίτερα τον καθαρό λόγο. Πρότεινε ενστικτωδώς στον Πάξτον να αναλάβει τον ρόλο του επικεφαλής κηπουρού στην ιδιοκτησία του στο Τσάιτσουερθ. Ο Πάξτον δέχτηκε. Ήταν μόλις είκοσι δύο ετών.

Αποδείχτηκε πως επρόκειτο για τον πιο απίθανο ιδιοφυή διορισμό στον οποίο προέβη ποτέ ένας αριστοκράτης. Ο Πάξτον άδραξε τη νέα του θέση εργασίας με ζήλο απaráμιλλο. Σχεδίασε και εγκατέστησε το διάσημο Σιντριβάνι του Αυτοκράτορα, το οποίο μπορούσε να εκτοξεύει νερό σε ύψος περίπου 90 μέτρων – ένα θαύμα της υδραυλικής μηχανικής που ξεπεράστηκε μόνο μία φορά στην ηπειρωτική Ευρώπη· έχτισε τον μεγαλύτερο βραχόκηπο του κόσμου· σχεδίασε ένα νέο χωριό για ιδιόκτητες εκτάσεις· έγινε η μεγαλύτερη αυθεντία του κόσμου στις ντάλιες· κέρδισε βραβεία για την παραγωγή των καλύτερων πεπονιών, σύκων, ροδάκινων και νεκταρινιών της χώρας· και δημιούργησε ένα γιγαντιαίο τροπικό θερμοκήπιο, γνωστό ως ο Μεγάλος Φούρνος, το οποίο κάλυπτε έκταση τεσσάρων στρεμμάτων και είχε τόσο άπλετο χώρο, ώστε η βασίλισσα Βικτορία, όταν το επισκέφτηκε το 1843, περιηγήθηκε σε αυτό με αλογάμαξα. Βελτιώνοντας τη διαχείριση των ιδιοκτησιών του δούκα, κατάφερε να μειώσει τα χρέη του τελευταίου κατά ένα εκατομμύριο λίρες. Με τις ευλογίες του δούκα, ίδρυσε και

διπύθυνε δύο περιοδικά για την κηπουρική και μια πανεθνική ημερήσια εφημερίδα, την *Daily News*, αρχισυντάκτης της οποίας υπήρξε για ένα διάστημα ο Τσαρλς Ντίκενς. Συνέγραψε βιβλία κηπουρικής, έκανε τόσο έξυπνες επενδύσεις στις μετοχές σιδηροδρομικών εταιρειών ώστε κλήθηκε να συμμετάσχει στα διοικητικά συμβούλια τριών από αυτές, και σχεδίασε και έχτισε στο Μπίρκενχεντ, κοντά στο Λίβερπουλ, το πρώτο δημόσιο πάρκο του πλανήτη. Το τελευταίο μάγεψε σε τέτοιο βαθμό τον αμερικανό Φρέντερικ Λο Όλμστεντ, ώστε βάσισε σε αυτό το σχέδιό του για το Σέντραλ Παρκ της Νέας Υόρκης. Το 1849, ο επικεφαλής βοτανολόγος του Κιου έστειλε στον Πάξτον έναν σπάνιο αλλά ασθενικό κρίνο, ζητώντας του να τον θεραπεύσει. Ο Πάξτον σχεδίασε ένα ειδικό θερμοκήπιο και –καλά μαντέψατε– κατάφερε να τον κάνει να ανθίσει μέσα σε τρεις μήνες.

Όταν έμαθε ότι οι επιτροπείς της Μεγάλης Έκθεσης δυσκολεύονταν να οραματιστούν τον καταλληλότερο χώρο για την έκθεσή τους, ο Πάξτον σκέφτηκε πως θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν κάτι βασισμένο στα θερμοκήπιά του. Ενώ προέδρευε στη συνάντηση μιας επιτροπής των Σιδηροδρόμων Μίντλαντ, ζωγράφισε ένα πρόχειρο σκίτσο πάνω σε ένα κομμάτι στυπόχαρτου και κατέθεσε το ολοκληρωμένο σχέδιό του δύο εβδομάδες αργότερα. Το σχέδιο αυτό παρέβαινε σχεδόν κάθε κανόνα του διαγωνισμού. Υποβλήθηκε μετά το πέρας της διορίας, και, πέρα απ' όλο το γυαλί και το σίδηρο που χρειαζόταν, περιείχε επίσης πολλά εύφλεκτα υλικά –στρέμματα ολόκληρα ξύλινων πατωμάτων, για παράδειγμα–, η χρήση των οποίων απαγορευόταν διά ροπάλου. Οι αρχιτεκτονικοί σύμβουλοι παρατήρησαν, πολύ λογικά, πως ο Πάξτον δεν ήταν σπουδασμένος αρχιτέκτονας και πως ποτέ δεν είχε επιχειρήσει να οικοδομήσει κάτι τόσο μεγάλο. Αλλά βέβαια, το ίδιο ίσχυε και για όλους τους υπόλοιπους. Επομένως, κανείς δεν μπορούσε να ισχυριστεί με απόλυτη βεβαιότητα πως το σχέδιό του δεν θα πετύχαινε. Πολλοί ανησυχούσαν πως το κτίσμα θα αποδεικνυόταν αφόρητα ζεστό όταν θα γέμιζε με το φως του ήλιου και τα πλήθη των επισκεπτών. Άλλοι φοβούνταν ότι τα κρεμαστά πλαίσια για τα τζάμια θα διαστέλλονταν με την καλοκαιρινή ζέση και οι τεράστιες τζαμαρίες θα γλιστρούσαν αθόρυβα και θα έπεφταν στα κεφάλια των ανυποψίαστων επισκε-

πών. Η μεγαλύτερη ανησυχία ήταν πως το φαινομενικά ασταθές οικοδόμημα θα παρασυρόταν απλώς από κάποια θύελλα.

Οι κίνδυνοι επομένως ήταν σημαντικοί και χειροπιαστοί, αλλά, ύστερα από μερικές μέρες ανησυχίας και δισταγμών, η επιτροπή ενέκρινε το σχέδιο του Πάξτον. Πραγματικά, τίποτα δεν λείπει περισσότερο για τη βικτοριανή Αγγλία και τα απίστευτα κατορθώματά της από το γεγονός πως το πιο τολμηρό και εμβληματικό κτίσμα του αιώνα εκείνου ανατέθηκε σε έναν κηπουρό. Το Κρίσταλ Πάλας του Πάξτον δεν χρειαζόταν ούτε ένα τούβλο – και μάλιστα, ούτε λάσπη, ούτε τοιμέντο, ούτε θεμέλια. Απλώς θα βιδωνόταν και θα τοποθετούνταν στο έδαφος σαν να ήταν μια σκηνή για κάμπινγκ. Δεν επρόκειτο μόνο για μια ιδιοφυή λύση σε ένα τεράστιο πρόβλημα, αλλά και για μια ριζοσπαστική αποκοτιά που ποτέ ως τότε δεν είχε δοκιμαστεί.

Η μεγαλύτερη αρετή του ευρύχωρου παλατιού του Πάξτον ήταν πως μπορούσε να προκατασκευαστεί από έτοιμα εξαρτήματα. Τα βασικότερα στοιχεία του ήταν τα αντιστήριγμα από χυτοσίδηρο –με πλάτος ένα μέτρο και μήκος περίπου οκτώ–, τα οποία δένονταν μεταξύ τους για να δημιουργήσουν ένα πλαίσιο στο οποίο θα τοποθετούνταν οι τζαμαρίες του κτιρίου – συνολικής έκτασης περίπου 90.000 τετραγωνικών μέτρων, ή αλλιώς το ένα τρίτο της ετήσιας παραγωγής γυαλιού ολόκληρης της Βρετανίας. Σχεδιάστηκε μια ειδική κινητή πλατφόρμα που μετακινούνταν στα στηρίγματα της στέγης κι επέτρεπε στους εργάτες να τοποθετούν 18.000 υαλοπίνακες την εβδομάδα – ρυθμός που θα αποτελούσε ακόμα και σήμερα θαύμα παραγωγικότητας. Για να λύσει το πρόβλημα που δημιουργούσε η τοποθέτηση μεγάλου αριθμού από υδρορροές –συνολικού μήκους γύρω στα τριάντα δύο χιλιόμετρα–, ο Πάξτον σχεδίασε έναν μηχανισμό που τον χειριζόταν μια μικρή ομάδα εργατών και μπορούσε να τοποθετήσει ως και 650 μέτρα υδρορροής την ημέρα – ποσότητα που αντιστοιχούσε στην ημερήσια εργασία τριακοσίων αντρών. Το εγχείρημα αποτέλεσε ένα πραγματικό θαύμα, με κάθε έννοια της λέξης.

Ο Πάξτον στάθηκε τυχερός και από πλευράς συγκυριών, καθώς, ακριβώς κατά την περίοδο της διεξαγωγής της Μεγάλης Έκθεσης, το γυαλί ξαφνικά κατέστη διαθέσιμο σε ποσότητες και με τρόπους πρωτόγνωρους.

Το γυαλί ήταν εξαρχής ένα ζόρικο υλικό. Ήταν εξαιρετικά δύσκολο να κατασκευάσει κανείς γυαλί υψηλής ποιότητας, και ακόμα και το γυαλί χαμηλής ποιότητας ήταν τόσο μπελαλίδικο, που καταλαβαίνουμε γιατί θεωρούνταν υλικό πολυτελείας στο μεγαλύτερο διάστημα της ύπαρξής του. Ευτυχώς, δύο πρόσφατες τεχνολογικές καινοτομίες είχαν αλλάξει τα δεδομένα εκ βάθρων. Πρώτον, οι Γάλλοι εφνύραν τους υαλοπίνακες – που λέγονταν έτσι επειδή το λιωμένο γυαλί απλωνόταν πάνω σε τραπέζια που ονομάζονταν πίνακες. Αυτό επέτρεψε για πρώτη φορά τη δημιουργία πολύ μεγάλων πινάκων από γυαλί, σαν αυτούς που άρχισαν να χρησιμοποιούν τα καταστήματα στις βιτρίνες τους. Οι υαλοπίνακες όμως έπρεπε να κρυώσουν για δέκα ημέρες αφότου το γυαλί απλωνόταν πάνω στα τραπέζια, κάτι που σήμαινε πως τα τραπέζια τον περισσότερο καιρό δεν ήταν διαθέσιμα, και στη συνέχεια κάθε πίνακας χρειαζόταν πολύ τρίψιμο και στίλβωμα. Φυσικά, αυτό καθιστούσε το γυαλί πανάκριβο. Το 1838 αναπτύχθηκε μια φτηνότερη εναλλακτική – τα φύλλα γυαλιού. Αυτά είχαν τις ίδιες αρετές με τους υαλοπίνακες, αλλά κρύωναν γρηγορότερα και χρειάζονταν λιγότερο στίλβωμα, οπότε ήταν πολύ φτηνότερα. Ως διά μαγείας, μεγάλα κομμάτια γυαλιού μπορούσαν τώρα να παράγονται οικονομικά και σε απεριόριστη ποσότητα.

Η δεύτερη ευτυχής συγκυρία ήταν η κατάργηση δύο μακρόχρονων φόρων: του φόρου των παραθύρων και του φόρου του γυαλιού (ο οποίος, για την ακρίβεια, ήταν ένα ειδικό τέλος κατανάλωσης). Ο φόρος των παραθύρων ίσχυε από το 1696 και ήταν τόσο σκληρός, που οι άνθρωποι έκαναν πραγματικά ό,τι περνούσε από το χέρι τους για να αποφύγουν την τοποθέτηση παραθύρων σε κτίσματα, όσο ήταν δυνατόν. Τα καλυμμένα με τούβλα ανοίγματα για τα παράθυρα που αποτελούν σήμερα χαρακτηριστικό τόσων βρετανικών κτιρίων από εκείνη την περίοδο κάποτε βάζονταν για να μοιάζουν με παράθυρα. (Ορισμένες φορές, είναι πραγματικά κρίμα που δεν συνεχίζουν να το κάνουν αυτό και σήμερα.) Ο φόρος αυτός ήταν ευρέως μισητός ως «φόρος στον αέρα και το φως», και καταδίκασε πολλούς υπηρέτες και άλλους μη έχοντες της εποχής να ζουν σε ανήλιαγες τρύπες.

Το δεύτερο τέλος, που επιβλήθηκε το 1746, βασιζόταν όχι στον αριθμό των παραθύρων, αλλά στο βάρος του τζαμιού που περιλάμβαναν,

οπότε το γυαλί κατασκευαζόταν λεπτό και ελαφρύτερο καθ' όλη τη διάρκεια της γεωργιανής περιόδου, και τα πλαίσια έπρεπε να είναι στιβαρά, ώστε να εξισορροπούν την αδυναμία αυτή. Τότε ήταν που έγιναν γνωστά τα περίφημα «bull's-eye panes».* Αυτά αποτελούσαν τη συνέπεια ενός τρόπου παραγωγής φυσικού γυαλιού (γνωστού ως «crown glass», που αποκαλούνταν έτσι λόγω του οβάλ σχήματός του.)** Μια τρυπούλα έδειχνε το σημείο στο οποίο ο εργάτης είχε εισαγάγει το εργαλείο του –ένα έμβολο– στο φύλλο γυαλιού. Επειδή το σημείο αυτό του γυαλιού ήταν ελαττωματικό, δεν υπέκειτο σε φορολογία κι έγινε έτσι αρκετά δημοφιλές στους λιγότερο εύπορους. Τα «bull's-eye panes» έγιναν δημοφιλή σε φτηνά πανδοχεία, σε χώρους εργασίας και στην πίσω μεριά των ιδιωτικών κατοικιών, όπου δεν ήταν απαραίτητη η ποιότητα. Ο φόρος του γυαλιού καταργήθηκε το 1845, λίγο πριν από την εκατοστή επέτειό του, και ακολούθησε η κατάργηση του φόρου των παραθύρων, κατά ευτυχή σύμπτωση, το 1851. Ακριβώς τη στιγμή που ο Πάξτον χρειαζόταν περισσότερο γυαλί απ' όσο είχε ποτέ αποκτήσει κανείς, η τιμή του μειωνόταν κάτω από το μισό. Αυτό, μαζί με τις τεχνολογικές εξελίξεις που έδωσαν τη δική τους ώθηση στην παραγωγικότητα, αποτέλεσε την πρόοδο που κατέστησε εφικτό το Κρίσταλ Πάλας.

Στην τελική του μορφή, το κτίσμα είχε μήκος ακριβώς 1.851 πόδια*** (προς τιμή της χρονιάς κατά την οποία ολοκληρώθηκε), 136 μέτρα πλάτος και σχεδόν 37 μέτρα ύψος στο κεντρικότερο σημείο του – αρκετά ευρύχωρο ώστε να φιλοξενήσει μια συστάδα από φτελιές που τράβηξαν την προσοχή όλων και που αλλιώς θα χρειαζόταν να υλοτομηθούν. Λόγω του μεγέθους της, η κατασκευή απαίτησε τεράστιες ποσότητες υλικών: 293.655 υαλοπίνακες, 33.000 σιδερένια πλαίσια και δεκάδες χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα ξύλινων πατωμάτων· αλλά χάρη στις μεθόδους του Πάξτον το συνολικό κόστος μετά βίας έφτασε τις 80.000 λίρες. Απ' αρχής μέχρι τέλους, το έργο ολοκληρώθηκε σε λιγότερες από τριάντα πέντε εβδομάδες. Ο καθηδρικός του Αγίου Παύλου είχε χρειαστεί τριάντα πέντε χρόνια.

* Επρόκειτο ουσιαστικά για υαλοπίνακες με μια τρυπούλα στη μέση. (Σ.τ.Μ.)

** Crown σημαίνει στέμμα. (Σ.τ.Μ.)

*** Δηλαδή γύρω στα 564 μέτρα. (Σ.τ.Μ.)

Τρία χιλιόμετρα πιο πέρα, το νέο κοινοβούλιο κατασκευαζόταν εδώ και μια δεκαετία, και το έργο δεν πλησίαζε καν στην ολοκλήρωση. Ένας αρθρογράφος του *Punch* πρότεινε, μεταξύ σοβαρού και αστείου, να αναθέσει η κυβέρνηση στον Πάξτον τον σχεδιασμό ενός Κρυστάλλινου Κοινοβουλίου. Κυκλοφόρησε και μια ατάκα προς απάντηση σε κάθε πρόβλημα που δεν είχε προφανή λύση: «Ρωτήστε τον Πάξτον».

Το Κρίσταλ Πάλας αποτέλεσε ταυτόχρονα το μεγαλύτερο, αλλά και το ελαφρύτερο και πιο αιθέριο κτίσμα του κόσμου. Σήμερα, έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε γυάλινες κατασκευές, αλλά στα μάτια κάποιου που ζούσε το 1851 η ιδέα ενός περιπάτου σε χιλιάδες κυβικά μέτρα αέρος και φωτός μέσα σε ένα κτίριο ήταν απολύτως εξωφρενική. Είναι δύσκολο ακόμα και να φανταστούμε την εντύπωση που έκανε η Αίθουσα της Έκθεσης, λαμπερή και διάφανη, καθώς την αντίκριζε για πρώτη φορά ένας επισκέπτης. Πρέπει να φάνταζε εξίσου εύθραυστη κι εφήμερη, εξίσου ανέφικτη με μια φυσαλίδα. Σε όποιον κατέφτανε στο Χάιντ Παρκ, το πρώτο βλέμμα στο Κρίσταλ Πάλας, που δέσποζε ανάμεσα στα δέντρα και λαμπύριζε κάτω από το φως του ήλιου, σίγουρα προκαλούσε δέος.

II

Την ίδια εποχή που το Κρίσταλ Πάλας χτιζόταν στο Λονδίνο, 180 χιλιόμετρα πιο βορειοανατολικά, πίσω από μια παλιά επαρχιακή εκκλησία, κάτω από τον ηλιόλουστο ουρανό του Νόρφολκ, χτιζόταν ένα σαφώς πιο ταπεινό οικοδόμημα σε ένα χωριό κοντά στην κωμόπολη του Ουίμονταμ: ένα πρεσβυτέριο ύφους ασαφούς και φλύαρου, στεφανωμένο από μια στραβή σκεπή με αετώματα πλαισιωμένα από σανίδες και κιτρινωμένες καμινάδες σε στιλ που έτεινε προς το γοτθικό – «ένα ικανοποιητικού μεγέθους σπίτι, και αρκετά άνετο με τον δικό του σταθερό, άσχημο, καθωσπρέπει τρόπο», όπως το περιέγραψε η Μάργκαρετ Όλιφαντ, μια εξαιρετικά δημοφιλής και παραγωγική βικτοριανή συγγραφέας, στο μυθιστόρημά της με τίτλο *The Curate in Charge* [Ο βοηθός του εφημέριου].

Αυτό είναι το κτίσμα στο οποίο θα αφιερώσουμε την προσοχή μας κατά τις επόμενες πεντακόσιες πενήντα περίπου σελίδες. Σχεδιάστηκε από έναν Έντουαρντ Ταλ από το Έιλσαμ, αρχιτέκτονα με χτυπητή έλ-λειψη ταλέντου, όπως θα διαπιστώσουμε, για χάρη ενός κληρικού κα-λής καταγωγής ονόματι Τόμας Μάρσαμ. Σε ηλικία είκοσι εννιά ετών, ο Μάρσαμ απολάμβανε τα πλεονεκτήματα ενός συστήματος που επέ-τρεπε στον ίδιο, αλλά και σε άλλους σαν εκείνον, να διάγει μια εξαιρε-τικά άνετη ζωή, ζητώντας του ελάχιστα σε αντάλλαγμα.

Το 1851, καθώς ξεκινά η ιστορία μας, υπήρχαν 17.621 αγγλικανοί κληρικοί, και ένας ενοριακός εφημέριος, έχοντας κατά μέσο όρο γύρω στις διακόσιες πενήντα ψυχές στο ποίμνιό του, απολάμβανε ένα μέσο εισόδημα της τάξης των 500 λιρών – περίπου τις ίδιες απολαβές με αυτές ενός υψηλόβαθμου δημόσιου υπαλλήλου όπως ο Χένρι Κόουλ, ο εμπνευστής της Μεγάλης Έκθεσης. Η καριέρα στην Εκκλησία απο-τελούσε μια από τις δύο πιο συνήθεις οδούς για τους νεότερους γόνους των αριστοκρατών και των ευγενών (η άλλη ήταν ο στρατός), και συχνά προσέθεταν τον οικογενειακό τους πλούτο στη θέση τους αυτή. Συχνά, επίσης, τα αξιώματα αυτά συνοδεύονταν και από σημαντικά έσοδα από τα ενοίκια των εκκλησιαστικών αγροκτημάτων, που πήγαι-ναν μαζί με τον διορισμό. Ακόμα και οι λιγότερο προνομιούχοι κλη-ρικοί ανήκαν σε γενικές γραμμές στα πλέον εύπορα κοινωνικά στρώ-ματα. Η Τζέιν Όστεν μεγάλωσε σε ένα, κατά την άποψή της, ντροπια-στικά φτωχικό πρεσβυτήριο στο Στίβεντον του Χάμσαϊρ, αλλά ακόμα κι αυτό διέθετε σαλόνι, κουζίνα, χολ, γραφείο και βιβλιοθήκη, καθώς και επτά κρεβατοκάμαρες – δύσκολα θα το αποκαλούσε κανείς «τρύπα». Η πλουσιότερη θέση απ' όλες ήταν εκείνη στο Ντόντινγκτον του Κέ-μπριτζσαϊρ, το οποίο διέθετε 153.000 στρέμματα γης και παρήγε ετή-σια εισοδήματα της τάξης των 7.300 λιρών –περίπου 5.000.000 με τα σημερινά δεδομένα– για τον τυχερό εφημέριο, μέχρι που η ιδιο-κτησία καταμήθηκε το 1865.*

* Η σύγκριση των αξιών του 1851 με τις σημερινές είναι εξαιρετικά δύσκολη, καθώς αυτές μπορούν να υπολογιστούν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, και πολλά πράγματα που μπορεί να είναι ακριβά σήμερα (όπως αγροκτήματα και υπηρετικό προσωπικό) ήταν συχνά σχετικά φτηνά τότε, και αντιστρόφως.

Υπήρχαν δύο τύποι κληρικών στην Αγγλικανική Εκκλησία: οι εφημέριοι και οι πρεσβύτεροι. Η διαφορά ανάμεσά τους ήταν μικρή από εκκλησιαστικής πλευράς, αλλά τεράστια από οικονομικής. Ιστορικά, οι εφημέριοι ήταν προσωρινοί αντικαταστάτες των πρεσβυτέρων (η ίδια η λέξη υποδηλώνει έναν κάπως κατώτερο ρόλο), αλλά την εποχή του κ. Μάρσαμ ο διαχωρισμός αυτός είχε ξεφτίσει και το κατά πόσο ένας ιερωμένος αποκαλούνταν εφημέριος ή πρεσβύτερος εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τις τοπικές παραδόσεις. Η διαφορά στα εισοδήματά τους όμως ήταν ακόμη αισθητή.

Ο μισθός ενός κληρικού δεν προερχόταν απευθείας από την Εκκλησία, αλλά από ενοίκια και εισφορές. Υπήρχαν δυο ειδών εισφορές: οι μεγάλες, που προέρχονταν από βασικές σοδειές, όπως του σταχυού και του κριθαριού, και οι μικρές, από κήπους λαχανικών, καρπούς κι άλλες εποχιακές ζωοτροφές. Οι πρεσβύτεροι εισέπρατταν τις μεγάλες εισφορές και οι εφημέριοι τις μικρές, κάτι που σήμαινε πως οι πρώτοι έτειναν να είναι πλουσιότεροι, και μερικές φορές κατά πολύ. Οι εισφορές αυτές αποτελούσαν από παλιά αγκάθι στη σχέση της Εκκλησίας με τους αγρότες, και το 1836, έναν χρόνο πριν από την ανάρρηση στον θρόνο της βασίλισσας Βικτορίας, λήφθηκε η απόφαση να απλοποιηθούν τα πράγματα. Από τούδε και στο εξής, αντί οι αγρότες να παραδίδουν στον τοπικό κληρικό τους ένα συμφωνημένο ποσοστό της σοδειάς, θα του κατέβαλλαν ένα σταθερό ετήσιο ποσό που βασιζόταν στη γενική αξία της γης τους. Αυτό σήμαινε ότι οι κληρικοί είχαν δικαίωμα να απαιτούν το προσυμφωνημένο αυτό ποσό ακόμα κι όταν οι αγρότες είχαν κακές χρονιές, και επομένως οι κληρικοί δεν είχαν ποτέ τέτοιες.

Ο ρόλος των επαρχιακών κληρικών δεν ήταν ιδιαίτερα σαφής. Η ευλάβεια δεν ήταν απαραίτητη προϋπόθεση, αλλά ούτε και αναμενόμενη. Η χειροτονία στην Εκκλησία της Αγγλίας απαιτούσε πανεπιστη-

Είμαι υπόχρεος στον καθηγητή Ράναλντ Μίτσι του πανεπιστημίου του Ντάραμ, ο οποίος με συμβούλεψε πως ο ασφαλέστερος τρόπος θα ήταν η σύγκριση των δεικτών λιανικού εμπορίου μεταξύ του 1851 και του παρόντος. Υπολογισμένο κατ' αυτόν τον τρόπο, το εισόδημα των 500 λιρών του κ. Μάρσαμ αντιστοιχεί σε 400.000 λίρες (ή 630.000 δολάρια) σήμερα. Το κατά κεφαλήν βρετανικό εισόδημα του 1851 μόλις ξεπερνούσε τις 20 λίρες.

μιακό δίπλωμα, αλλά οι περισσότεροι παπάδες διάβαζαν τους κλασικούς και δεν μελετούσαν ιδιαίτερα τον λόγο του Θεού, κι επομένως είχαν ελάχιστη εκπαίδευση γύρω από το πώς να κηρύξουν, πώς να προσφέρουν έμπνευση ή παρηγοριά ή κάθε άλλη σημαντική χριστιανική βοήθεια. Πολλοί δεν έμπαιναν καν στον κόπο να προετοιμάσουν κηρύγματα, κι απλώς έφερναν μαζί τους ένα μεγάλο βιβλίο με έτοιμες ομιλίες και διάβαζαν μια από αυτές κάθε βδομάδα.

Αν και απροσχεδίαστα, το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία μιας αστικής τάξης καλά μορφωμένων, πλούσιων ανθρώπων με άπλετο χρόνο στη διάθεσή τους. Επομένως, πολλοί από αυτούς άρχισαν, σε μεγάλο βαθμό αυθόρμητα, να κάνουν αξιοπρόσεκτα πράγματα. Ποτέ ως τότε στην ιστορία δεν είχε υπάρξει μια ομάδα ανθρώπων που ασχολούνταν με μια μεγαλύτερη γκάμα αξιέπαινων ενασχολήσεων, με τις οποίες σε καμία περίπτωση δεν είχαν προσληφθεί για να ασχολούνται.

Ας εξετάσουμε μερικές τέτοιες περιπτώσεις:

Ο Τζορτζ Μπέιλντον, εφημέριος σε μια απόμακρη γωνιά του Γιόρκσαϊρ, είχε τόσο μικρό ποίμνιο στις λειτουργίες του, που μετέτρεψε τη μισή εκκλησία του σε κοτέτσι, αλλά διέπρεψε και ως αυτοδίδακτη αυθεντία στις γλώσσες, ολοκληρώνοντας το πρώτο ισλανδικό λεξικό του κόσμου. Λίγο παραπέρα, ο Λόρενς Στερν, εφημέριος μιας ενορίας κοντά στο Γιορκ, έγραφε δημοφιλή μυθιστορήματα, με γνωστότερο ανάμεσά τους το *Η ζωή και οι απόψεις του Τρίστραμ Σάντι, κυρίου από σόι*. Ο Έντμουντ Κάρτραϊτ, πρεσβύτερος μια αγροτικής ενορίας στο Λέστερσαϊρ, εφνύρε τον μηχανικό αργαλειό, ο οποίος ουσιαστικά κατέστησε τη Βιομηχανική Επανάσταση πραγματικά βιομηχανική· την εποχή της Μεγάλης Έκθεσης, λειτουργούσαν περίπου 250.000 αργαλειοί του μόνο στην Αγγλία.

Στο Ντέβον, ο αιδεσιμότατος Τζακ Ράσελ εξέθρεψε την ομώνυμη ράτσα τεριέ, ενώ στην Οξφόρδη ο αιδεσιμότατος Ουίλιαμ Μπάκλαντ συνέγραφε την πρώτη επιστημονική περιγραφή των δεινοσαύρων και ανακρυσσόταν (όχι τυχαία) αυθεντία στους κοπρολίτες – τα απολιθωμένα κόπρανα. Ο Τόμας Ρόμπερτ Μάλθους, στο Σάρεϊ, έγραψε το *An Essay on the Principle of Population* [Δοκίμιο για την Αρχή του Πληθυσμού] (το οποίο, αν θυμάστε από το σχολείο, ισχυριζόταν πως η αύξηση στην

παραγωγή τροφίμων δεν θα κατάφερνε ποτέ να ακολουθήσει την αύξηση του πληθυσμού, για μαθηματικούς λόγους) και έγινε ο ιδρυτής του κλάδου της πολιτικής οικονομίας. Ο αιδεσιμότατος Ουίλιαμ Γκρίνγουελ του Ντάραμ ήταν ο πατέρας της σύγχρονης αρχαιολογίας, αν και έχει παραμείνει περισσότερο στη μνήμη των φίλων του ψαρέματος ως ο εφευρέτης της «Δόξας του Γκρίνγουελ», του πιο δημοφιλούς δολώματος για πέστρφες.

Στο Ντόρσετ, ο περίλαμπρα ονομασμένος Οκτάβιους Πικάρντ-Κέμπριτζ γινόταν η μεγαλύτερη αυθεντία του κόσμου στις αράχνες, ενώ ο σύγχρονός του αιδεσιμότατος Ουίλιαμ Σέφερντ έγραφε μια ιστορία των σκαμπρόζικων αστείων. Ο Τζον Κλείτον από το Γιόρκσαϊρ πραγματοποίησε την πρώτη πρακτική επίδειξη ενός συστήματος φωτισμού με γκάζι. Ο αιδεσιμότατος Τζορτζ Γκάρετ του Μάντσεστερ εφνύρε το υποβρύχιο.* Ο Άνταμ Μπαντλ, βοτανολόγος, εφημέριος του Έσεξ, χάρισε το όνομά του στον ανθό της βουδλείας.** Ο αιδεσιμότατος Τζον Μακένζι Μπέικον του Μπέρκσαϊρ ήταν ο πρωτοπόρος του αερόστατου και πατέρας της αεροφωτογραφίας. Ο Σάμπιν Μπέρνινγκ-Γκουλντ συνέθεσε τον ύμνο «Onward, Christian Soldiers» [«Εμπρός, στρατιώτες του Χριστού»] και συνέγραψε, πιο αναπάντεχα, την πρώτη ιστορία με πρωταγωνιστή λυκάνθρωπο. Ο αιδεσιμότατος Ρόμπερτ Στίβεν Χόκερ της Κορνουάλης διακρίθηκε στην ποίηση και θαυμάζοταν ιδιαίτερα από τον Λονγκφέλοου και τον Τένισον, αν και αλάφιαζε κάπως τους ενορίτες του, καθώς φορούσε ροζ φέσια και περνούσε μεγάλο μέρος της ζωής του υπό την άκρως πρεμιστική επήρεια του οπίου.

* Το σκάφος αυτό ονομάστηκε *Resurgam*, που στα λατινικά σημαίνει «θα αναδυθώ ξανά». Η ονομασία αυτή έμελλε να αποδειχτεί άκρως ειρωνική, καθώς το υποβρύχιο βυθίστηκε σε μια θύελλα στην Ιρλανδική Θάλασσα, τρεις μήνες μετά την κατέλκυσή του το 1878, και ποτέ δεν αναδύθηκε ξανά. Το ίδιο πράγμα συνέβη και στον Γκάρετ. Απογοητευμένος από τις εμπειρίες του, παράτησε το ποίμνιο και τις εφευρέσεις του και μετακόμισε στη Φλόριντα, όπου ασχολήθηκε με τη γεωργία. Όταν και αυτή η ενασχόληση απέβη καταστροφική, έπιασε πάτο υπηρετώντας ως πεζός στρατιώτης του αμερικανικού στρατού κατά τον Ισπανοαμερικανικό Πόλεμο, πριν πεθάνει από φυματίωση, πάμφτωχος και ξεχασμένος απ' όλους, στη Νέα Υόρκη το 1902.

** Το αγγλικό όνομα είναι *buddleia*, που βγαίνει από το επώνυμο του εφημέριου (Buddle). (Σ.τ.Μ.)

Ο Γκίλμπερτ Ουάιτ, από το Ουέστερν Ουίλντ του Χάμσαϊρ, ήταν ο πιο διακεκριμένος φυσιοδίφης της εποχής του και συνέγραψε τη διαφωτιστική και πολυαγαπημένη *Natural History of Selborne* [Φυσική ιστορία του Σέλμπορν]. Στο Νορθάμπτονσαϊρ, ο αιδεσιμότατος Μ.Τ. Μπέρκλεϊ γινόταν η μεγαλύτερη αυθεντία στις μυκητιάσεις και τις ασθένειες των φυτών· δυστυχώς, φαίνεται πως φέρει επίσης την ευθύνη για την εξάπλωση πολλών βλαβερών ασθενειών των φυτών, συμπεριλαμβανομένης και της χειρότερης απ' όλες, της ερυσίβης. Ο Τζον Μίτσελ, πρεσβύτερος στο Ντέρμπισαϊρ, δίδαξε στον Ουίλιαμ Χέρσελ πώς να φτιάξει ένα τηλεσκόπιο, το οποίο χρησιμοποίησε με τη σειρά του ο τελευταίος για να ανακαλύψει τον πλανήτη Ουρανό. Ο Μίτσελ εφνύρε επίσης μια μέθοδο υπολογισμού του βάρους της Γης, η οποία μπορεί κάποιος να ισχυριστεί πως αποτέλεσε το πιο ιδιοφυές πρακτικό επιστημονικό πείραμα ολόκληρου του 18ου αιώνα. Ο ίδιος πέθανε πριν προλάβει να το ολοκληρώσει, κάτι που τελικά κατόρθωσε στο Λονδίνο ο Ουίλιαμ Κάβεντις, ένας πανέξυπνος συγγενής του εργοδότη του Πάξτον, του δούκα του Ντέβονσαϊρ.

Ίσως ο εξαιρετικότερος κληρικός απ' όλους να ήταν ο αιδεσιμότατος Τόμας Μπείς, από το Τέρνμπριτζ Ουέλς του Κεντ, ο οποίος γεννήθηκε το 1701 και πέθανε το 1761. Σύμφωνα με όλες τις περιγραφές, ήταν ένας ντροπαλός και χωρίς ιδιαίτερο χάρισμα ιερωμένος, αλλά απίστευτα ταλαντούχος μαθηματικός. Διατύπωσε τη μαθηματική εξίσωση που έμεινε γνωστή ως το θεώρημα του Μπείς και έχει ως εξής:

$$p(\theta|\gamma) = \frac{p(\theta)p(\gamma|\theta)}{\int p(n)p(\gamma|n)dn}$$

Όσοι είναι σε θέση να κατανοήσουν το θεώρημα του Μπείς το χρησιμοποιούν για να επιλύσουν πολύπλοκα προβλήματα που αφορούν τις κατανομές πιθανοτήτων – ή των αντίστροφων πιθανοτήτων, όπως αποκαλούνται μερικές φορές. Αποτελεί μέθοδο εξαγωγής στατιστικά αξιόπιστων πιθανοτήτων με βάση αποσπασματικές πληροφορίες. Το πιο αξιοπρόσεκτο χαρακτηριστικό του θεωρήματος του Μπείς είναι πως δεν είχε καμία πρακτική εφαρμογή όσο δεν υπήρχαν κομπιούτερ για να πραγματοποιήσουν τους απαραίτητους υπολογισμούς, οπότε στην

εποχή του ήταν ένα ενδιαφέρον αλλά ουσιαστικά άχρηστο πείραμα. Ο ίδιος ο Μπέις είχε σε τόσο μικρή υπόληψη το θεώρημά του, που δεν προσπάθησε καν να το δημοσιεύσει. Ένας φίλος του το έστειλε στη Βασιλική Εταιρεία στο Λονδίνο το 1763, δυο χρόνια μετά τον θάνατό του, όπου και δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Philosophical Transactions* της εν λόγω οργάνωσης με τον ταπεινό τίτλο «An Essay Towards Solving a Problem in the Doctrine of Chances» [«Ένα δοκίμιο για τη λύση ενός προβλήματος στον κλάδο των πιθανοτήτων»]. Στην ουσία, αποτελούσε ένα πραγματικά τεράστιο βήμα προόδου για τα μαθηματικά. Σήμερα, το θεώρημα του Μπέις χρησιμοποιείται στην επιστήμη για την πρόβλεψη της κλιματικής αλλαγής, την πρόβλεψη της συμπεριφοράς των αγορών, τη χρονολόγηση μέσω του ραδιενεργού άνθρακα, την ερμηνεία κοσμολογικών συμβάντων και άλλα πολλά, όπου η κατανόηση των πιθανοτήτων είναι δύσκολη – και όλα αυτά χάρη στις πρόχειρες σκέψεις ενός άγγλου κληρικού του 18ου αιώνα.

Πολλοί άλλοι κληρικοί δεν έκαναν οι ίδιοι τίποτα αξιόλογο, αλλά απέκτησαν αξιόλογους απογόνους. Ο Τζον Ντράιντεν, ο Κρίστοφερ Ρεν, ο Ρόμπερτ Χουκ, ο Τόμας Χομπς, ο Όλιβερ Γκόλντσμιθ, η Τζέιν Όστεν, ο Τζόσουα Ρέινολντς, ο Σάμιουελ Τέιλορ Κόουλριτζ, ο Οράσιο Νέλσον, οι αδελφές Μπροντέ, ο Άλφρεντ Λορντ Τένισον, ο Σέσιλ Ρόουντς και ο Λιούις Κάρολ (ο οποίος χειροτονήθηκε αλλά ποτέ δεν άσκησε το επάγγελμα) ήταν όλοι απόγονοι ιερωμένων. Ένας άλλος τρόπος για να διαπιστώσουμε τη δυσανάλογη επιρροή των κληρικών είναι να κάνουμε μια έρευνα όρων στην ηλεκτρονική έκδοχή του *Dictionary of National Biography* [Εθνικού Λεξικού Βιογραφιών]. Ο όρος «πρεσβύτερος» θα βγάλει σχεδόν 4.600 αποτελέσματα· ο «εφημέριος» άλλα 3.300. Συγκριτικά, ο όρος «φυσικός» βγάζει 338 αποτελέσματα, ο «οικονομολόγος» 492, ο «εφευρέτης» 639 και ο «επιστήμονας» 741. (Ενδιαφέρον έχει πως αυτά τα ευρήματα δεν είναι πολύ περισσότερα από όσα θα εμφανιστούν αν ψάξουμε τους όρους «μοιχός», «δολοφόνος» ή «φρενοβλαβής», και ξεπερνιούνται επίσης κατά πολύ από τις 1.110 εντοπίσεις της λέξης «εκκεντρικός».)

Υπήρξαν τόσο πολλοί διακεκριμένοι κληρικοί, που είναι εύκολο να παραβλέψουμε το γεγονός πως τέτοιοι άνθρωποι ήταν στην πραγματι-

κότητα ασυνήθεις, και πως η πλειονότητα των κληρικών έμοιαζε περισσότερο με τον δικό μας κύριο Μάρσαμ, τα όποια κατορθώματα ή και φιλοδοξίες του οποίου δεν άφησαν πίσω τους κανένα απολύτως ίχνος. Ο μόνος λόγος για τον οποίο μπορεί το όνομά του να έγινε γνωστό ήταν ο προπάππους του, ο Ρόμπερτ Μάρσαμ, ο οποίος εφνύρε τη φαινολογία, την επιστήμη (αν δεν αποτελεί υπερβολή να την αποκαλέσουμε έτσι) της παρατήρησης των εποχιακών αλλαγών – των πρώτων ανθών στα δέντρα, του πρώτου ανοιξιότικου καλέσματος του κούκου, και ούτω καθεξής. Μπορεί να νομίζετε πως αυτό ήταν κάτι που οι άνθρωποι το παρατηρούσαν έτσι κι αλλιώς από μόνοι τους, αλλά η πραγματικότητα είναι ότι κανείς δεν το έκανε, τουλάχιστον όχι συστηματικά, και με την επιρροή του Μάρσαμ εξελίχθηκε σε ένα πολύ δημοφιλές και αξιοσέβαστο χόμπι παντού στον κόσμο. Στην Αμερική, ο Τόμας Τζέφερσον ήταν ένας από τους μεγαλύτερους θιασώτες του. Ακόμα και κατά τη θητεία του ως προέδρου, έβρισκε χρόνο να σημειώνει την πρώτη και την τελευταία εμφάνιση τριάντα επτά διαφορετικών ειδών φρούτων και λαχανικών στις αγορές της Ουάσινγκτον, κι έβαζε τον εκπρόσωπό του στο Μοντιπσέλο να κάνει παρόμοιες παρατηρήσεις, ώστε να εξετάζει κατά πόσο οι όποιες αποκλίσεις αποκάλυπταν την ύπαρξη σημαντικών διαφορών ανάμεσα στις δύο τοποθεσίες. Όταν οι σύγχρονοι περιβαλλοντολόγοι ισχυρίζονται πως το άνθος της μπλιάς εμφανίζεται τρεις βδομάδες νωρίτερα απ' ό,τι παλιότερα, για παράδειγμα, συχνά χρησιμοποιούν ως μέτρο σύγκρισης τις καταγραφές του Ρόμπερτ Μάρσαμ. Ο τελευταίος ήταν, μάλιστα, και ένας από τους πλουσιότερους γαιοκτήμονες στην ανατολική Αγγλία, με μεγάλη κτηματική περιουσία κοντά στο χωριό με την περίεργη ονομασία Στράτον Στρόλες, κοντά στο Νόριτς, όπου ο Τόμας Τζον Γκόρντον Μάρσαμ γεννήθηκε το 1821 και έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του, πριν διανύσει τα δεκαεννιά χιλιόμετρα που τον χώριζαν από το χωριό μας για να αναλάβει εκεί τα εκκλησιαστικά του καθήκοντα.

Δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα γύρω από τη ζωή του Τόμας Μάρσαμ εκεί, αλλά τυχαίνει να γνωρίζουμε πολλά γύρω από την καθημερινότητα των επαρχιακών κληρικών κατά τον χρυσό αιώνα τους, χάρη στα

κείμενα ενός απ' αυτούς, που ζούσε στην κοντινή ενορία του Ουέστον Λόνγκβιλ, σε απόσταση οκτώ χιλιομέτρων προς τον βορρά (ορατή από την ταράτσα του πρεσβυτερίου μας). Το όνομά του ήταν αιδεσιμότατος Τζέιμς Γούντφορντ και ήταν πενήντα χρόνια μεγαλύτερος από τον Μάρσαμ, αλλά δεν μπορεί να υπήρχαν πολύ μεγάλες διαφορές στη ζωή που έζησαν. Ο Γούντφορντ δεν ήταν ιδιαίτερα θρήσκος ή μορφωμένος ή ταλαντούχος, αλλά απολάμβανε τη ζωή και έγραφε σταθερά στο ημερολόγιό του για μια περίοδο σαράντα πέντε ετών, το οποίο μας δίνει μια ασυνήθιστα λεπτομερή άποψη της ζωής ενός επαρχιακού κληρικού. Αν και ξεχάστηκε για πάνω από εκατό χρόνια, το ημερολόγιό του ανευρέθηκε κι εκδόθηκε σε συμπυκνμένη μορφή το 1924, με τον τίτλο *The Diary of a Country Parson* [*Το ημερολόγιο ενός επαρχιακού ιερωμένου*]. Έγινε μπεστ σέλερ διεθνώς, αν και δεν αποτελούσε, σύμφωνα με έναν κριτικό, «τίποτε παραπάνω από ένα χρονικό λαιμαργίας».

Οι ποσότητες φαγητού που σερβίρονταν σε ένα τραπέζι τον 18ο αιώνα κόβουν πραγματικά την ανάσα, και ο Γούντφορντ σπάνια γευμάτιζε χωρίς να περιγράψει το γεύμα του με πάσα στοργική λεπτομέρεια. Ιδού οι μεζέδες που τον περίμεναν σε ένα τυπικό δείπνο του το 1784: γλώσσα με σος αστακού, κοτοπουλάκι, γλώσσα βοδιού, ροσμπίφ, σούπα, μοσχαρίσιο φιλέτο με μανιτάρια και τρούφα, πίτα περιστεριού, γλυκόψωμο, χήνα με μπιζέλια, μαρμελάδα βερίκοκο, τσιζκέικ, βραστά μανιτάρια κι άλλα μικροπράγματα. Σε ένα άλλο γεύμα του, μπορούσε να διαλέξει ανάμεσα σε μια πιατέλα γλάνι, ζαμπόν, τρία πουλερικά, δύο ψντές πάπιες, χοιρινό λαιμό, πουτίγκα δαμάσκηνου και τάρτα δαμάσκηνου, τάρτα μήλου, μύρια όσα φρούτα και καρπούς, και να τα συνοδεύσει με λευκό και κόκκινο κρασί, μπίρα και μπλίντ. Δεν άφηνε τίποτα να του σταθεί εμπόδιο όταν επρόκειτο για ένα καλό γεύμα. Όταν η αδερφή του πέθανε, κατέγραψε την ειλικρινή θλίψη του στο ημερολόγιο, αλλά βρήκε επίσης το κουράγιο να προσθέσει: «Στο αποψινό δείπνο, μια πολύ ωραία γαλοπούλα ψιτή [sic]*». Αλλά ούτε τα τεκταινόμενα στο εξωτερικό έμοιαζαν να τον ενδιαφέρουν ιδιαίτερα. Ο αμερικανικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας σχεδόν δεν

* Rosted στο πρωτότυπο, αντί του ορθού roasted. (Σ.τ.Μ.)

αναφέρεται καν. Σημείωσε την πτώση της Βαστίλης το 1789, αλλά αφιέρωσε περισσότερες γραμμές στο μενού του πρωινού του. Αναμενόμενα, η τελευταία καταχώριση στο ημερολόγιό του είναι η περιγραφή ενός γεύματος.

Ο Γούντφορντ ήταν ένας αρκετά καλοσυνάτος άνθρωπος –μοίραζε κάθε τόσο τρόφιμα στους φτωχούς και ζούσε ενάρετα–, αλλά σε όλα τα χρόνια που καλύπτει το ημερολόγιό του δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι τον απασχόλησε έστω και μια στιγμή το περιεχόμενο των κηρυγμάτων του, ή ότι ένιωθε κάποια ιδιαίτερη στοργή για το ποίμνιό του, εκτός φυσικά αν τον καλούσαν για να του κάνουν το τραπέζι. Αν υποθέσουμε πως δεν ήταν το αντιπροσωπευτικό δείγμα του μέσου ιερωμένου, τότε σίγουρα αποτελεί παράδειγμα των δυνατοτήτων που διέθετε ένας από αυτούς την εποχή εκείνη.

Το πού κατατασσόταν ο κύριος Μάρσαμ μέσα σε όλα αυτά είναι δύσκολο να το πούμε με βεβαιότητα. Αν σκοπός της ζωής του ήταν να περάσει όσο το δυνατόν πιο απαρατήρητος από την ιστορία, τότε τα κατάφερε λαμπρά. Το 1851, ήταν είκοσι εννιά ετών και ανύπαντρος – και έτσι παρέμεινε για το υπόλοιπο της ζωής του. Η σπιτονοικοκυρά του, μια γυναίκα με το περίεργο όνομα Ελίζαμπεθ Ουόρμ,* έμεινε στην υπηρεσία του σχεδόν πενήντα χρόνια, μέχρι τον θάνατό της το 1899, άρα μπορούμε να υποθέσουμε πως τον έβρισκε αρκετά ευχάριστη παρέα, αλλά παραμένει άγνωστο αν αυτό ίσχυε και για τους υπόλοιπους.

Υπάρχει όμως μια μικρή, ενθαρρυντική ένδειξη. Την τελευταία Κυριακή του Μαΐου του 1851, η Αγγλικανική Εκκλησία διενήργησε πανεθνική έρευνα για να διαπιστώσει πόσοι άνθρωποι έδωσαν το παρών στη λειτουργία εκείνης της ημέρας. Τα αποτελέσματα ήταν σοκαριστικά. Πάνω από τους μισούς κατοίκους της Αγγλίας και της Ουαλίας δεν πήγαιναν ποτέ στην εκκλησία, και μόνο το 20% είχε παραστεί έστω και σε μία αγγλικανική τελετή. Όσο ικανοί κι αν ήταν οι άγγλοι κληρικοί στη δημιουργία μαθηματικών θεωρημάτων ή στη συγγραφή ισλανδικών λεξικών, ήταν ξεκάθαρο πως ο ρόλος που έπαιζαν στη ζωή των κοινοτήτων τους δεν ήταν πια τόσο σημαντικός όσο άλλοτε. Ευτυχώς, αυτό

* Warm στο πρωτότυπο, δηλαδή «σκουλήκι». (Σ.τ.Μ.)

δεν μοιάζει να ίσχυε στην περίπτωση της κοινότητας του κυρίου Μάρσαμ. Τα καταγεγραμμένα στοιχεία δείχνουν ότι 79 πιστοί παρέστησαν στην πρωινή λειτουργία του εκείνη την Κυριακή, και 86 στην απογευματινή. Ο αριθμός αυτός αντιστοιχεί στο 70% των ψυχών που ανήκαν στην ενορία του – ποσοστό κατά πολύ ανώτερο από τον εθνικό μέσο όρο. Αν υποθέσουμε πως τέτοια ποσοστά προσέλευσης στις λειτουργίες του ήταν συνήθη, τότε μπορούμε να βγάλουμε το συμπέρασμα πως, αν μη τι άλλο, ο κύριος Μάρσαμ έχαιρε της εκτίμησης του ποιμνίου του.

III

Τον ίδιο μήνα που η Αγγλικανική Εκκλησία διενεργούσε την έρευνα προσέλευσης των πιστών, η Βρετανία διεξήγε την εθνική της δεκαετή απογραφή, η οποία προσδιόρισε με περισσή αυτοπεποίθηση τον πληθυσμό στα 20.959.477 άτομα. Αυτοί αποτελούσαν μόλις το 1,6% του παγκόσμιου πληθυσμού, αλλά μπορούμε να είμαστε σίγουροι πως κανένα άλλο τμήμα του δεν θα μπορούσε να το πλησιάσει από πλευράς πλούτου και παραγωγικότητας. Το 1,6% του πληθυσμού που αντιστοιχούσε στους Βρετανούς παρήγε τον μισό άνθρακα και σίδηρο του κόσμου, ήλεγχε σχεδόν τα δύο τρίτα της ναυτιλίας και διεξήγε το ένα τρίτο του παγκόσμιου εμπορίου. Σχεδόν ολόκληρο το βαμβάκι του πλανήτη παραγόταν σε βρετανικά βαμβακοκλωστήρια, με μηχανήματα που είχαν εφευρεθεί και κατασκευαστεί στη Βρετανία. Οι τράπεζες του Λονδίνου είχαν περισσότερα χρήματα κατατεθειμένα σε αυτές απ' όλα τα υπόλοιπα οικονομικά κέντρα του πλανήτη συνολικά. Το Λονδίνο αποτελούσε το κέντρο μιας αχανούς και συνεχώς μεγεθυνόμενης αυτοκρατορίας, που στο αποκορύφωμά της θα εκτεινόταν στα 30.000.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα και θα μετέτρεπε το «God Save the Queen» [«Ο Θεός σώζει τη Βασίλισσα»] σε εθνικό ύμνο του ενός τετάρτου του πληθυσμού του πλανήτη. Η Βρετανία προηγούνταν του υπόλοιπου κόσμου

σχεδόν σε κάθε μετρήσιμη κατηγορία. Ήταν το πλουσιότερο, το πιο καινοτόμο και το πιο επιτυχημένο έθνος της εποχής του – ένα έθνος στο οποίο ακόμα και οι κηπουροί γνώριζαν την καταξίωση.

Ξαφνικά, για πρώτη φορά στα χρονικά, προστέθηκαν στις ζωές των ανθρώπων σχεδόν τα πάντα. Ο Καρλ Μαρξ, που ζούσε στο Λονδίνο, παρατηρούσε με απορία, και με ένα ίχνος αθέλητου θαυμασμού, πως στη Βρετανία πωλούνταν πεντακόσιοι διαφορετικοί τύποι σφυριού. Η δραστηριότητα ήταν η λέξη-κλειδί της εποχής. Οι σημερινοί Λονδρέζοι ζουν σε μια τρανή βικτοριανή πόλη· κατά κάποιο τρόπο, οι βικτοριανοί ζούσαν διά μέσου της. Μέσα σε δώδεκα χρόνια άνοιξαν οκτώ τερματικοί σιδηροδρομικοί σταθμοί στο Λονδίνο. Η κλίμακα της αναστάτωσης –τα χαντάκια, τα τούνελ, οι λάσπες από τις εκσκαφές, ο συνωστισμός στα βαγόνια και τα υπόλοιπα οχήματα, ο καπνός, ο θόρυβος, η ακαταστασία– που προέκυψε από το παραγέμισμα της πόλης με σιδηροδρόμους, γέφυρες, υπονόμους, σταθμούς ανεφοδιασμού, σταθμούς ηλεκτροδότησης και όλα τα υπόλοιπα συνεπαγόταν πως το βικτοριανό Λονδίνο δεν ήταν απλώς η μεγαλύτερη πόλη στον κόσμο, αλλά η πιο φασαριόζικη, βρόμικη, πολυάσχολη, ομιχλώδης και ανασκαμμένη τοποθεσία που είχε υπάρξει ποτέ.

Η απογραφή του 1851 έδειξε πως οι περισσότεροι Βρετανοί διέμεναν πια στις πόλεις, όχι στην ύπαιθρο –πρώτη φορά που συνέβαινε κάτι τέτοιο οπουδήποτε στον κόσμο–, και η πιο χειροπιαστή συνέπεια αυτού του γεγονότος ήταν η ανεπανάληπτη συγκέντρωση ενός τεράστιου πλήθους ανθρώπων. Αυτοί πλέον δούλευαν μαζικά, μετακινούνταν μαζικά, πήγαιναν στο σχολείο, στη φυλακή ή στο νοσοκομείο μαζικά. Όταν έβγαιναν από την πόλη για να διασκεδάσουν, το έκαναν μαζικά, και πουθενά δεν πήγαιναν με περισσότερο ενθουσιασμό και ζέση απ' ό,τι στο Κρίσταλ Πάλας.

Αν το ίδιο το κτίριο αποτελούσε ένα θαύμα, αυτό ίσχυε και για τα όσα φιλοξενούσε μέσα του. Εκτίθεντο σχεδόν 100.000 αντικείμενα, μοιρασμένα σε περίπου 14.000 εκθέσεις. Στις καινοτομίες συγκαταλέγονταν κι ένα μαχαίρι με 1.851 λεπίδες, έπιπλα σκαλισμένα από τεράστια κομμάτια κάρβουνου (απλώς και μόνο για να δείξουν πως μπορούσαν να το κάνουν), ένα τετράεδρο πιάνο για σπιτικά κουαρτέτα, ένα

κρεβάτι που μετατρεπόταν σε σωσίβια λέμβο, ένα άλλο που άδειαζε αυτόματα τον έκπληκτο χρήστη του σε μια γεμάτη μπανιέρα, ιπτάμενες κατασκευές κάθε είδους (εκτός απ' αυτές που πράγματι δουλεύουν), εργαλεία για αφαιμάξεις, ο μεγαλύτερος καθρέφτης του κόσμου, ένας τεράστιος σωρός γκουανό από το Περού, τα περίφημα διαμάντια της Ελπίδας και του Κοχινούρ,* το μοντέλο μιας κρεμαστής γέφυρας που είχε προταθεί για να ενώσει τη Βρετανία με τη Γαλλία, και αναρίθμητες εκθέσεις μηχανημάτων, υφαντών και κατασκευών κάθε λογής από ολόκληρο τον κόσμο. Οι *Times* υπολόγισαν πως χρειάζονται περίπου διακόσιες ώρες για να τα δεις όλα.

Τα εκθέματα δεν ήταν όλα το ίδιο ελκυστικά. Η Νιουφάουντλαντ αφιέρωσε ολόκληρο τον διαθέσιμο χώρο για τις εκθέσεις της στην ιστορία και την παραγωγή του μπουρουνέλαιου, κι επομένως αποτέλεσε μια όαση γαλήνης που εκτιμήθηκε βαθιά από όποιον έψαχνε καταφύγιο από την πολυκοσμία. Ο τομέας των ΗΠΑ παρά τρίχα θα έμενε άδειος. Το Κογκρέσο, σε εμφανή εκδήλωση φιλοχρηματίας, αρνήθηκε να χρηματοδοτήσει την αποστολή προϊόντων, κι επομένως χρειάστηκε οι πόροι να συγκεντρωθούν με ιδιωτική πρωτοβουλία. Δυστυχώς, όταν με τα πολλά απεστάλψαν τα αμερικανικά προϊόντα στο Λονδίνο, διαπιστώθηκε ότι οι οργανωτές είχαν πληρώσει αρκετά μεταφορικά ώστε αυτά να φτάσουν μέχρι τις αποβάθρες, αλλά όχι και στον τελικό προορισμό τους, στο Χάιντ Παρκ. Επίσης, δεν είχαν προβλεφθεί χρήματα για την κατασκευή των προθηκών και τη φύλαξή τους επί πέντε μήνες. Ευτυχώς, ο αμερικανός φιλάνθρωπος Τζορτζ Πιμπόντι, ο οποίος διέμενε στο Λονδίνο, παρενέβη και συνέβαλε με 15.000 δολάρια, διασώζοντας την αμερικανική αποστολή από την κρίση που μόνη της είχε δημιουργήσει για τον εαυτό της. Όλα αυτά ενίσχυσαν τη λίγο πολύ παγκόσμια πεποίθηση πως οι Αμερικανοί δεν ήταν κάτι παραπάνω από

* Το Κοχινούρ είχε ανακρυχθεί ένα από τα Διαμάντια του Στέμματος δυο χρόνια νωρίτερα, μετά την απελευθέρωσή του (ή την κλοπή του, ανάλογα πώς το έβλεπε κανείς) από τον βρετανικό στρατό κατά την κατάληψη του Παντζάμπ στην Ινδία. Οι περισσότεροι απογοιτεύτηκαν από το θέαμά του. Αν και τεραστίων διαστάσεων (σχεδόν 200 καράτια), είχε κακοκοπεί και του έλειπε η λάμψη. Μετά την έκθεση, σουλουπώθηκε σε ένα πιο λαμπερό μέγεθος 109 καρατίων και τοποθετήθηκε στο βασιλικό στέμμα.

ένα τσούρμιο αγαθιάρηδων αγροίκων, που ακόμη δεν μπορούσαν να σταθούν μόνοι στα πόδια τους στο διεθνές στερέωμα.

Αυτό που αποτέλεσε πραγματική έκπληξη, πάντως, όταν στήθηκαν οι αμερικανικές προθήκες, ήταν η ανακάλυψη πως ήταν γεμάτες με φανταστικά, μαγικά αντικείμενα. Σχεδόν κάθε αμερικανικό μηχανήμα έκανε πράγματα που ο υπόλοιπος κόσμος ευχόταν να δει – αφαιρούσαν καρφιά, λάξευαν πέτρες, έπλαθαν κεριά–, αλλά τόσο εύκολα, αποτελεσματικά και αξιόπιστα, που οι άλλες χώρες έμειναν με το στόμα ανοιχτό. Η ραπτική μηχανή του Ιλίας Χάου θάμπωσε τις κυρίες και κράτησε την υπόσχεσή της να μετατρέψει ένα από τα πιο βαρετά χόμπι της οικιακής ζωής σε κάτι συναρπαστικό και διασκεδαστικό. Ο Σάιρους Μακόρμικ παρουσίασε έναν θεριστή που μπορούσε να κάνει τη δουλειά σαράντα αντρών – ισχυρισμός τόσο εξωφρενικός που κανείς δεν τον πίστεψε, μέχρι που ο θεριστής μεταφέρθηκε σε ένα χωράφι στα περίχωρα του Λονδίνου και απέδειξε ότι όντως μπορούσε να κάνει αυτό που υποσχόταν ο δημιουργός του. Το πιο συναρπαστικό έκθεμα ήταν το επαναληπτικό ρεβόλβερ του Σάμιουελ Κολτ, το οποίο δεν ήταν μόνο εξαιρετικά θανάσιμο, αλλά και αποτελούνταν από εναλλάξιμα κομμάτια, μια μέθοδος κατασκευής τόσο ξεχωριστή που έγινε γνωστή ως «το αμερικανικό σύστημα». Μόνο ένα από τα εγχώρια δημιουργήματα ήταν σε θέση να επιδείξει τέτοιου είδους αρετές, όπως καινοτομία, χρησιμότητα και ακρίβεια – το τρανό οικοδόμημα του Πάξτον, κι αυτό θα εξαφανιζόταν στο τέλος της έκθεσης. Για πολλούς Ευρωπαίους, η έκθεση αποτέλεσε το πρώτο ανησυχητικό σημάδι πως τούτοι οι αγρόικοι από την αντίπερα όχθη, που μασούσαν ταμπάκο, δημιουργούσαν αθόρυβα τον επόμενο βιομηχανικό κολοσσό του πλανήτη – εξέλιξη τόσο απρόσμενη, που οι περισσότεροι δεν πίστευαν στα μάτια τους.

Το πιο δημοφιλές στοιχείο της Μεγάλης Έκθεσης δεν ήταν κάποιο από τα εκθέματα, αλλά τα κομψότατα «αποχωρητήρια», όπου οι επισκέπτες μπορούσαν να ανακουφιστούν με την πouxία τους, όπως και έκαναν ενθουσιωδώς και με ευγνωμοσύνη, 827.000 άνθρωποι – 11.000 ανά ημέρα. Το Λονδίνο του 1851 διακρινόταν από μια χτυπητή έλλειψη τέτοιων δημόσιων εγκαταστάσεων. Στο Βρετανικό Μουσείο, οι σχεδόν 30.000 ημερήσιοι επισκέπτες αναγκάζονταν να μοιραστούν μόλις

δύο δημόσιες τουαλέτες. Αυτές του Κρίσταλ Πάλας διέθεταν επιπλέον και καζανάκι, κάτι που μάγεψε τους επισκέπτες τόσο πολύ, ώστε δημιούργησε ένα πραγματικό κύμα εγκατάστασης τέτοιων τουαλετών στις ιδιωτικές κατοικίες – εξέλιξη που, όπως θα δούμε, σύντομα θα είχε καταστροφικές συνέπειες για το Λονδίνο.

Η Μεγάλη Έκθεση αποτέλεσε και κοινωνική επανάσταση, πέρα από αυτή που έφερε στην υγιεινή, καθώς ήταν η πρώτη φορά που άνθρωποι απ' όλα τα κοινωνικά στρώματα συνωστιζόνταν μαζί και τους επιτρεπόταν να αναμειχθούν χωρίς κανέναν περιορισμό. Πολλοί φοβούνταν ότι ο απλός λαός – «Οι Πολλοί και Άπλυτοι», όπως τους είχε βαφτίσει ο Ουίλιαμ Μέικπις Θάκερρι το προηγούμενο έτος στο μυθιστόρημά του *The History of Pendennis* [*Η ιστορία του Πεντένις*]– θα αποδεικνυόταν ανάξιος αυτής της εμπιστοσύνης και θα κατέστρεφε την εμπειρία των ανωτέρων του. Μπορεί ακόμα και να τη σάμπωταρε. Όλα αυτά συνέβαιναν, εξάλλου, μόλις τρία χρόνια μετά τις λαϊκές εξεγέρσεις του 1848, που είχαν προκαλέσει οδυνηρούς σπασμούς στην Ευρώπη και είχαν επιφέρει την κατάρρευση των κυβερνήσεων στο Παρίσι, το Βερολίνο, την Κρακοβία, τη Βουδαπέστη, τη Βιέννη, τη Νάπολη, το Βουκουρέστι και το Ζάγκρεμπ.

Ο μεγαλύτερος φόβος ήταν πως η έκθεση θα προσείλκυε τους χαρτιστές και τους συνοδοιπόρους τους. Ο χαρτισμός ήταν ένα λαϊκό κίνημα που είχε ονομαστεί έτσι εξαιτίας του Χάρτη του Λαού του 1837, ο οποίος επιδίωκε μια σειρά πολιτικών μεταρρυθμίσεων –αρκετά ήπιων με τα σημερινά δεδομένα–, από την κατάργηση των «σάπιων δήμων» και των «δήμων τσέπης» μέχρι τη διεύρυνση του δικαιώματος ψήφου για όλους τους άρρενες πολίτες.* Μέσα σε μία περίπου δεκαετία, οι

* Σάπιοι αποκαλούνταν οι δήμοι στους οποίους κάποιος μπορούσε να εκλεγεί από μικρό αριθμό ανθρώπων, όπως το Μπιουτ της Σκωτίας, όπου μόνο ένας από τους 14.000 κατοίκους είχε το δικαίωμα ψήφου και προφανώς είχε ψηφίσει τον εαυτό του. Οι δήμοι τσέπης ήταν περιφέρειες χωρίς καθόλου κατοίκους που εξακολουθούσαν να αποδίδουν μια θέση στο κοινοβούλιο, η οποία μπορούσε να πωληθεί ή να μεταβιβαστεί (σε έναν άεργο γιο, για παράδειγμα) από το άτομο που την ήλεγχε. Ο πιο γνωστός τέτοιος δήμος ήταν το Ντάνουιτς, μια παραθαλάσσια πόλη στο Σάφολκ που κάποτε ήταν μεγάλο λιμάνι –το τρίτο μεγαλύτερο της Αγγλίας–, αλλά είχε καταποντιστεί εξαιτίας

χαρτιστές υπέβαλαν μια σειρά από λίστες υπογραφών στο κοινοβούλιο, μια εκ των οποίων είχε μήκος πάνω από εννιά χιλιόμετρα και λέγεται ότι περιείχε τις υπογραφές 5,7 εκατομμυρίων ανθρώπων. Το κοινοβούλιο εντυπωσιάστηκε αλλά απέρριψε όλα τα σχετικά αιτήματα, «για το κοινό καλό». Ήταν πολύ διαδεδομένη η πεποίθηση ότι το δικαίωμα ψήφου για όλους συνιστούσε επικίνδυνη ιδέα – «εντελώς ασύμβατη με την ύπαρξη του πολιτισμού», όπως το έθεσε ο ιστορικός και βουλευτής Τόμας Μπάμπινγκτον Μακόλεϊ.

Στο Λονδίνο, τα πράγματα εξελίχθηκαν σε κρίση το 1848, όταν οι χαρτιστές ανακοίνωσαν μια μαζική πορεία στο Κένινγκτον Κόμον, νότια του Τάμεσιν. Υπήρξαν φόβοι ότι η αγανάκτησή τους θα τους οδηγούσε να διαβούν τη Γέφυρα του Ουέστμινστερ και να καταλάβουν το κοινοβούλιο. Σε ολόκληρη την πόλη, τα κυβερνητικά κτίρια οχυρώθηκαν εν αναμονή της πορείας. Στο Υπουργείο Εξωτερικών, ο λόρδος Πάλμερστον κάλυψε τα παράθυρά του με τόμους βιβλιοδετημένων αντιτύπων των *Times*. Στο Βρετανικό Μουσείο, ακροβολίστηκαν άντρες στην ταράτσα εφοδιασμένοι με τούβλα, τα οποία θα πέταγαν στα κεφάλια όποιου τολμούσε να επιτεθεί στο κτίριο. Κανόνια τοποθετήθηκαν έξω από την Τράπεζα της Αγγλίας, και οι εργαζόμενοι σε πολλούς δημόσιους φορείς εξοπλίστηκαν με σπαθιά και μουσκέτα αμφίβολης συντήρησης, πολλά από τα οποία θα ήταν εξίσου επικίνδυνα για τους χρήστες τους όσο και για όποιον τολμούσε να σταθεί μπροστά τους. Εκατόν εβδομήντα χιλιάδες ειδικοί αστυφύλακες –κυρίως οι πλούσιοι και οι υπηρέτες τους– στέκονταν έτοιμοι να δράσουν υπό τις διαταγές του ξεμωραμένου δούκα του Ουέλινγκτον, ο οποίος είχε πια πατήσει τα ογδόντα δύο και η ακοή του τον είχε προ πολλού εγκαταλείψει.

Τελικά, η προγραμματισμένη πορεία ανεστάλη, εν μέρει επειδή ο αρχηγός των χαρτιστών, Φέργκους Ο'Κόννορ, άρχισε να συμπεριφέρεται παράξενα εξαιτίας της συφιλιδικής του άνοιας, που ακόμη δεν είχε διαγνωστεί (και η οποία θα τον έκλεινε σε ψυχιατρείο τον επόμενο χρόνο), και εν μέρει επειδή οι περισσότεροι συμμετέχοντες δεν ήταν

μιας τεράστιας καταγίδας το 1286. Όσο προφανές κι αν ήταν πως η εν λόγω πόλη δεν υφίστατο πια, συνέχισε να αντιπροσωπεύεται στο κοινοβούλιο μέχρι το 1832, από μια σειρά ασήμαντων προνομίων.

πραγματικοί επαναστάτες και δεν ήθελαν να προκαλέσουν αιματοχυσία ή να αποτελέσουν θύματά της, αλλά και εν μέρει επειδή, την κρισιμότερη στιγμή, άρχισε να βρέχει, και πολλοί προτίμησαν να βρουν καταφύγιο στις κοντινές παμπ παρά να εισβάλουν στο κοινοβούλιο. Οι *Times* αποφάσισαν πως «ο λονδρέζικος όχλος, αν και ούτε ηρωικός, ούτε ποιητικός, ούτε πατριωτικός, ούτε πεφωτισμένος, ούτε καθарός, είναι σε γενικές γραμμές ένα αρκετά καθωσπρέπει σώμα», και, όσο συγκαταβατικό κι αν ακουγόταν αυτό, μάλλον είχαν δίκιο.

Παρά την αναστολή αυτή, κάποια κοινωνικά τμήματα εξακολουθούσαν να βράζουν το 1851. Ο Χένρι Μέιχιου ισχυριζόταν, στο γνωστό έργο του *London Labour and the London Poor* [*Οι εργάτες και οι φτωχοί του Λονδίνου*], που εκδόθηκε εκείνο το έτος, πως οι εργαζόμενοι, «μέχρι σχεδόν τον τελευταίο», ήταν «βαμμένοι κόκκινοι προλετάριοι με έντονα βίαιες απόψεις».

Αλλά φαίνεται ότι ακόμα και οι πιο θερμοκέφαλοι προλετάριοι λάτρεψαν τη Μεγάλη Έκθεση. Άνοιξε χωρίς κανένα απρόοπτο την 1η Μαΐου 1851 – «ένα πανέμορφο και επιβλητικό και συγκινητικό θέαμα», όπως το περιέγραψε χαμογελαστή η βασίλισσα Βικτορία, η οποία αποκάλυψε την ημέρα των εγκαινίων «τη μεγαλύτερη μέρα της ιστορίας μας», και το εννοούσε ειλικρινά. Την επισκέφτηκαν άνθρωποι από κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας. Μια γυναίκα ονόματι Μέρι Κάλινακ, ηλικίας ογδόντα πέντε ετών, διήνυσε με τα πόδια την απόσταση των 400 χιλιομέτρων από την Κορνουάλη, κι έγινε έτσι διάσημη. Συνολικά, έξι εκατομμύρια άνθρωποι έδωσαν το παρών στη διάρκεια των πεντέμισι μηνών που η έκθεση παρέμεινε ανοιχτή. Σχεδόν 110.000 άνθρωποι την επισκέφτηκαν στις 7 Οκτωβρίου. Κάποια στιγμή, 92.000 βρέθηκαν ταυτόχρονα εντός του κτιρίου – η μεγαλύτερη μέχρι τότε συγκέντρωση ανθρώπων σε κλειστό χώρο.

Πάντως, δεν μαγεύτηκαν όλοι οι επισκέπτες το ίδιο. Ο Ουίλιαμ Μόρις, ο μελλοντικός σχεδιαστής και αισθητιστής, που τότε ήταν δεκαεπτά ετών, συγκλονίστηκε σε τέτοιο βαθμό από την έλλειψη γούστου και τη λατρεία των υπερβολών που προωθούσε η έκθεση, ώστε βγήκε τρικλίζοντας από το οικοδόμημα κι έκανε εμετό στους θάμνους. Αλλά οι περισσότεροι τη λάτρεψαν, και σχεδόν όλοι συμπεριφέρθηκαν απο-

λύτως κόσμια. Καθ' όλη τη διάρκεια της Μεγάλης Έκθεσης, μόλις είκοσι πέντε άτομα συνελήφθησαν για κάποιο έγκλημα – δεκαπέντε πορτοφολάδες και δέκα για άλλες μικροκλοπές. Τα χαμηλά επίπεδα εγκληματικότητας γίνονται ακόμα πιο εντυπωσιακά αν αναλογιστούμε πως το 1850 το Χάιντ Παρκ ήταν ένα από τα πιο επικίνδυνα μέρη του Λονδίνου, ειδικά μετά τη δύση του ήλιου, και οι ληστείες ήταν τόσο συχνές που οι περισσότεροι άνθρωποι δεν τολμούσαν να περάσουν αποκεί χωρίς να μαζευτούν και να πιαστούν αλά μπρατσέτα. Χάρη στην πολυκοσμία, υπήρξε ένα από τα ασφαλέστερα σημεία του Λονδίνου για σχεδόν έξι μήνες.

Η Μεγάλη Έκθεση απέφερε έσοδα της τάξης των 186.000 λιρών, ποσού αρκετού ώστε να αγοραστούν εκατόν είκοσι στρέμματα γης νότια του Χάιντ Παρκ, σε μια περιοχή που ανεπισήμως ονομαζόταν Αλβερτόπολη, και όπου χτίστηκαν πολλά από τα μεγάλα μουσεία και ιδρύματα που ακόμη κοσμούν τη γειτονιά σήμερα – το Ρόγιαλ Άλμπερτ Χολ, το Μουσείο της Βικτορίας και του Αλβέρτου, το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, το Βασιλικό Κολέγιο της Τέχνης και το Βασιλικό Κολέγιο της Μουσικής, για να αναφέρουμε μερικά.

Το επιβλητικό Κρίσταλ Πάλας του Πάξτον παρέμεινε στο Χάιντ Παρκ μέχρι το 1852, όσο αποφαιζόταν η μοίρα του. Σχεδόν κανείς δεν ήθελε να το δει να εξαφανίζεται από προσώπου γης, αλλά δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν για το τι έπρεπε να γίνει. Μια ελαφρώς υπερβολική πρόταση ήταν να μετατραπεί σε γυάλινο πύργο ύψους 330 μέτρων. Τελικά, συμφωνήθηκε να μεταφερθεί σε ένα νέο πάρκο –που θα ονομαζόταν Κρίσταλ Πάλας Παρκ– στο Σίντεναμ του νότιου Λονδίνου. Με κάποιο τρόπο, η διαδικασία αυτή το έκανε να μεγαλώσει ακόμα περισσότερο· το καινούργιο Κρίσταλ Πάλας ήταν κατά 50% μεγαλύτερο και απαιτούσε τη διπλάσια ποσότητα γυαλιού. Καθώς τοποθετήθηκε σε κατωφέρεια, η επανακατασκευή του αποδείχτηκε πολύ πιο δύσκολη. Κατέρρευσε τέσσερις φορές. Χρειάστηκαν σχεδόν 6.400 εργάτες για να ξαναστήσουν το κτίριο, και αυτοί χρειάστηκαν πάνω από δύο χρόνια για να ολοκληρώσουν το έργο τους. Δεκαεπτά ανάμεσά τους έχασαν τη ζωή τους σε ατυχήματα. Η μαγεία και η ευλογία που τύλιγε το Κρίσταλ Πάλας έμοιαζε να έχει ξεθωριάσει. Ποτέ δεν ανέκτησε τη θέση του στην

καρδιά του έθνους. Το 1936, ολόκληρο το οικοδόμημα έγινε παρανά-
λωμα πυρκαγιάς.

Δέκα χρόνια μετά τη Μεγάλη Έκθεση, πέθανε ο πρίγκιπας Αλβέρτος, και το τεράστιο γοτθικού ρυθμού διαστημόπλοιο που έμεινε γνωστό ως το Μνημείο του Αλβέρτου χτίστηκε λίγο πιο δυτικά από την αρχική τοποθεσία του Κρίσταλ Πάλας στο Χάιντ Παρκ, έργο που κόστισε 120.000 λίρες, ήτοι κατά 50% περισσότερο από το ίδιο το Κρίσταλ Πάλας. Ακόμα και σήμερα, ο Αλβέρτος βρίσκεται εκεί, καθισμένος στον θρόνο του, κάτω από ένα τεράστιο επίχρυσο κουβούκλιο. Στα γόνατά του είναι ακουμπισμένο ένα βιβλίο: ο κατάλογος της Μεγάλης Έκθεσης. Το μόνο που απομένει από το αυθεντικό Κρίσταλ Πάλας είναι ένα ζεύγος τεράστιων διακοσμητικών σιδερένιων πυλών που κάποτε παι-
σίωναν το εκδοτήριο εισιτηρίων στην είσοδο του εκθεσιακού χώρου του Πάξτον, και σήμερα στολίζουν απαραίτητες ένα μικρό τμήμα του ορίου ανάμεσα στο Χάιντ Παρκ και τους Κήπους του Κένσινγκτον.

Η χρυσή εποχή της επαρχιακής ιεροσύνης έλαβε κι εκείνη απότομο τέλος. Η δεκαετία του 1870 έφερε μαζί της την αρχή μιας τιτάνιας αγροτικής ύφεσης, η οποία έπληξε τους γαιοκτήμονες αλλά και όσους εξαρτιόνταν από την παραγωγή τους. Μέσα σε έξι χρόνια, εκατό χιλιά-
δες αγρότες και εργαζόμενοι στα χωράφια μετανάστευσαν από τη χώρα. Στην ενορία μας, ο πληθυσμός έπεσε στο μισό μέσα σε δεκαπέντε χρόνια. Ως τα μέσα της δεκαετίας του 1880, η μετρήσιμη αξία ολόκλη-
ρης της ενορίας μετά βίας ανερχόταν στις 1.713 λίρες – μόλις 100 περισσότερες απ' όσες είχε κοστίσει στον Τόμας Μάρσαμ η οικοδόμη-
ση του πρεσβυτερίου του, τρεις δεκαετίες νωρίτερα.

Μέχρι το τέλος του αιώνα, τα έσοδα του μέσου άγγλου κληρικού είχαν πέσει κάτω από το μισό αυτού που ήταν πριν από πενήντα χρό-
νια. Από πλευράς αγοραστικής δύναμης, το ποσό αυτό ήταν ακόμα χειρότερο απ' όσο ακουγόταν. Οι επαρχιακές ενορίες έπαψαν να θεω-
ρούνται επιθυμητά πόστα. Πολλοί κληρικοί δεν άντεχαν οικονομικά ούτε να παντρευτούν. Όσοι ήταν εύστροφοι άδραξαν την ευκαιρία να μεταφέρουν τα ταλέντα τους σε άλλους τομείς. Στις αρχές του επόμενου αιώνα, όπως γράφει ο Ντίβιντ Κάνανταϊν, «τα μεγαλύτερα μυαλά της γενιάς εκείνης βρίσκονταν εκτός της Εκκλησίας, όχι πια εντός της».

Το 1899, η ιδιοκτησία των Μάρσαμ κατατμήθηκε και ξεπουλήθηκε, σηματοδοτώντας το τέλος της καλοσυνάτης και κυρίαρχης σχέσης της οικογένειας με την ενορία μας. Παραδόξως, αυτό που σε μεγάλο βαθμό προκάλεσε την καταστροφική αγροτική ύφεση από το 1870 και έπειτα ήταν μια αναπάντεχη εξέλιξη στον χώρο της κουζίνας. Θα φτάσουμε και σε αυτή την ιστορία, αλλά, πριν διαβούμε την εξώπορτα και αρχίσουμε την περιπλάνησή μας στους χώρους του σπιτιού, θα αφιερώσουμε πρώτα μερικές σελίδες στην εξέταση ενός αναπάντεχα κρίσιμου ερωτήματος: Γιατί μένουν οι άνθρωποι σε σπίτια;

ΕΝΑ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ ΤΑΞΙΔΙ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΙΔΙΟ ΜΑΣ ΤΟ ΣΠΙΤΙ,
ΓΙΑ ΝΑ ΑΝΑΚΑΛΥΨΟΥΜΕ ΠΩΣ ΕΦΤΑΣΑΝ ΤΑ ΑΠΛΑ,
ΑΛΛΑ ΤΟΣΟ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΑ, ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΑΣ

Έχετε αναρωτηθεί ποτέ γιατί, από όλα τα καρυκεύματα, έχουμε
αποκτήσει τόσο έντονο δεσμό μόνο με το αλάτι και το πιπέρι;

Ή γιατί το πιρούνι έχει τέσσερα δόντια, κι όχι τρία ή πέντε;
Γνωρίζατε ότι η δεύτερη πιο συχνή αιτία θανάτου από ατύχημα
είναι η πτώση από σκάλα;

Ή ότι τα λουτρά του Διοκλητιανού στην αρχαία Ρώμη μπορούσαν
να φιλοξενήσουν 3.000 άτομα;

Για να απαντήσει σε αυτά και πολλά ακόμα ερωτήματα,
ο Bill Bryson περιπλανιέται στο σπίτι του και αποκαλύπτει
τα νήματα που συνδέουν αναπάντεχα τα πράγματα γύρω μας,
σε ένα από τα πιο ψυχαγωγικά και διαφωτιστικά βιβλία
που έχουν γραφτεί ποτέ για τον τρόπο ζωής μας.

Ο ενθουσιασμός του Bryson θα φωτίσει και την πιο σκοτεινή γωνιά του
σπιτιού σας.

The New York Times Book Review

Η ξενάγηση στο Σπίτι του Bryson περιλαμβάνει ιστορία, πολιτική, επιστήμη,
σεξ και τόσα άλλα. Αν αυτό το βιβλίο δεν σας έδωσε θέμα συζήτησης για
τα επόμενα πέντε χρόνια, τότε δεν του δώσατε την απαραίτητη προσοχή.

People Magazine

ISBN: 978-618-03-2749-6

9 786180 327496

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82749

ΣΕΙΡΑ ΟΞΥΓΟΝΟ₂

metaixmio.gr